

Samenvatting

Toen Calvijn in 1536 de eerste uitgave van zijn *Institutio* schreef, voegde hij er een sub-titel aan toe om zijn voornaamste bedoeling met dit werk duidelijk te maken; zijn boek was niet alleen bedoeld als een academische uiteenzetting, maar wilde ook een krachtige verdediging zijn van het geloof van de christenen, die in die tijd veel te lijden hadden van onderdrukking. Daarom nam hij een ondertitel op die aangaf dat dit werk was bedoeld als een ‘vijwel volledige samenvatting van de vroomheid [*pietas*]’ (Calvijn, 1536). Dit bewijst, dat Calvijns werk niet slechts een reeks theologische statements is, maar een narratief proces aangaande datgene, wat we nu als ‘spiritualiteit’ bestempelen. Dat wil niet zeggen, dat Calvijns werk een leidraad is voor geestelijke oefeningen of een boek met voorschriften over wat iets tot een spirituele traditie maakt. Wel kan de *Institutio* beschouwd worden als een theologisch ontwerp van grote betekenis, dat de grondslag is geworden van verschillende vormen van spiritualiteit, die uiteindelijk allemaal claimen een Calvijns spiritualiteit of Calvinistische spiritualiteit te zijn.

Deze dissertatie heeft de bedoeling zulke vormen van spiritualiteit te bestuderen. Omdat de theologie van Calvijn gewoonlijk wordt aangeduid als reformatorische theologie, kan het type spiritualiteit, dat het Calvinisme als kenmerk heeft, ook aangeduid worden als reformatorische spiritualiteit. Dit proefschrift is een studie over de reformatorische spiritualiteit die ontstond op Midden-Java, Indonesië, binnen een kerkelijke denominatie die GKJ (*Gereja-Gereja Kristen Jawa*) wordt genoemd. Het resultaat van dit onderzoek geschiedt in vier stappen. Allereerst poogt deze dissertatie de kern van de reformatorische spiritualiteit te definiëren. Vervolgens wordt geprobeerd de grote thema's van deze reformatorische spiritualiteit te schetsen. Ten derde wil deze studie de ontwikkeling van deze reformatorische spiritualiteit gedurende de negentiende eeuw op Java beschrijven. Dat was de tijd waarin de evangelieverkondiging aan Javanen in Midden-Java ter hand werd genomen, wat uiteindelijk de historische achtergrond werd van het ontstaan van de GKJ. Tenslotte wil dit proefschrift het karakter evalueren van de reformatorische spiritualiteit van de huidige GKJ door aandacht te schenken aan het streven van deze denominatie om een eigen geloofsbelijdenis te formuleren, die bekend is geworden als PPAG (*Pokok-pokok ajaran Gereja*).

De eerste stap vindt plaats in Hoofdstuk I. Hier wordt reformatorische spiritualiteit gedefinieerd als—zoals genoemd door Sandra Schneiders (1989, 679) — geloof dat ‘geleefde ervaring’ wordt, geloof dat elke dag geleefd/beleefd wordt. We laten hier zien hoe spiritualiteit in deze zin ‘geleefde ervaring’ werd voor de mensen ten tijde van de Reformatie. Wel moet erkend worden, dat zo'n geleefde ervaring in principe bestond in brede kringen van de Reformatie, dus bij Lutheranen, Calvinisten, Anabaptisten (zowel de radicalen onder hen als de gematigden) en Anglicanen. Niettemin kreeg deze vorm van geleefde ervaring een eigen kleur in Calvinistische kringen onder de naam reformatorische spiritualiteit. In onze studie richt het onderzoek zich specifiek op die Calvinisten in Nederland, die behoorden tot de *Gereformeerde/Hervormde Kerk*. De discussie over reformatorische spiritualiteit krijgt zo dus een specifiek karakter, namelijk: de geleefde ervaring als het wezen van het reformatorische geloof zowel in het persoonlijke als ook in het sociale domein, met name in die reeks gebeurtenissen, die uiteindelijk de geschiedenis van het Christendom in Nederland vorm gaven voordat het naar Java kwam.

149

De tweede stap geschiedt in Hoofdstuk II. Hier wordt de reformatorische spiritualiteit geschetst als de samenhang van vier met elkaar verbonden theologische thema's, te weten ecclesiologie, sacramentologie, diakonaat en vroomheid. Deze vier thema's vertegenwoordigen een theologisch discours aangaande de wijze, waarop God wordt beleefd in de wereld; de ervaring van transcendentie in een gebroken werkelijkheid; het streven van de mens om kaders te vormen voor een dienst van Godswege; en de pogingen van de mens om zich als persoon te wijden aan God en de naaste. Deze dissertatie gaat uit van de hypothese, dat de reformatorische spiritualiteit het wezen van de beleefde ervaring vormt, waarover het in de genoemde thema's handelt. Het gaat in de reformatorische spiritualiteit over de vraag, hoe mensen de kerk ervaren—zowel de universele kerk als de plaatselijke -, hoe men fysiek, maar door middel van het geloof, in aanraking komt met het goddelijke via de dienst van de sacramenten, uitgevoerd door ambtelijk erkende bedienaren, en hoe God ervaren wordt via het ontwikkelen van een authentieke vroomheidspraxis.

De derde stap vinden we in Hoofdstuk III. Hier wordt de reformatorische spiritualiteit beschreven als het innerlijk aspect van de evangelisatie van Java. Deze spiritualiteit activeerde de motivatie van hen, die bij deze evangelisatie betrokken waren, zowel Europeanen als Javanen. Voor de Europeanen had de reformatorische spiritualiteit zijn wortels in de zestiende eeuw en was ze gekleurd door de strijd van de gelovigen om de vrijheid van geweten in het publieke domein te verdedigen via een geloofsbelijdenis. De Javanen ervoeren die spiritualiteit ook wel, maar gebruikten er een andere terminologie voor. De Javaanse christenen hadden zowel te maken met de eigen, vaak nog Nederlandse kerkelijke functionarissen als ook met de zendingsinstanties in Nederland. Tussen hen bestond vaak een sociale kloof. Uiteindelijk ontstond op Java een gereformeerde spiritualiteit als geleefde

ervaring in een vorm die hun authenticiteit als christenen uitdrukte op lokale culturele wijze, die men zeker niet zag als van een lager niveau dan de traditie en cultuur van christelijk Nederland. Dat hier spanningen rezen zal duidelijk zijn. Deze controversen waren nauwelijks beëindigd toen de Tweede Wereldoorlog uitbarstte, die resulteerde in de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië en van de Javaanse kerk, die vervolgens GKJ genoemd zou worden.

In Hoofdstuk IV zetten we een vierde stap. Hier wordt de reformatorische spiritualiteit beschreven als een fenomeen van de GKJ na de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië. In dit tijdperk maakte de GKJ drie fases door: allereerst de fase vlak na de losmaking van de Nederlandse zending; vervolgens een fase in de schaduw van het bewind van president Sukarno en tenslotte een fase tijdens het regime van president Soeharto. In elk van deze fases kan de spiritualiteit van de GKJ worden beschreven alsof een poging van gelovige christenen om stap voor stap voort te gaan op de weg van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid. Nadat men die onafhankelijkheid had verworven, ontstond een profetische geestdrift, die gestalte kreeg in het ontstaan van de zogenaamde PPAG (*Pokok-pokok Ajaran Gereja*, 'Hoofdzaken van de leer van de kerk'), die beschouwd wordt als de geloofsbelijdenis van de GKJ. De initiator van dit document was ds. Brotosemedi Wirjotenojo. In zijn persoon wordt tot uitdrukking gebracht, hoe Javaanse religiositeit, christelijke spiritualiteit en reformatorische traditie tot één geheel kunnen versmelten.

Tenslotte kan, bij wijze van conclusie, gezegd worden dat spiritualiteit inderdaad geloof is dat zich manifesteert in doorleefde ervaring. Daarom heeft spiritualiteit een door de geschiedenis gekleurd patroon, zoals uiteen wordt gezet in deze dissertatie over reformatorische spiritualiteit, die ook het gebied van de politiek en de cultuur raakt. Deze reformatorische spiritualiteit ontstond in het Europa van de zestiende eeuw, maar kon vervolgens in de twintigste eeuw ook wortel schieten en zich ontwikkelen op Java. Via deze spiritualiteit werd

150 het proces van assimilatie en inculturatie een theologisch aandachtsveld, dat voortdurend verhaalt van de aanwezigheid van God temidden van de gemeenschap van mensen. Deze situatie maakt duidelijk, dat de taak van contextualisatie van de theologie altijd een uitdaging zal vormen voor elke gelovige levenspraxis, waar dan ook, inclusief die van Javanen in

Indonesië. **Samenvatting**

Toen Calvijn in 1536 de eerste uitgave van zijn *Institutio* schreef, voegde hij er een sub-titel aan toe om zijn voornaamste bedoeling met dit werk duidelijk te maken; zijn boek was niet alleen bedoeld als een academische uiteenzetting, maar wilde ook een krachtige verdediging zijn van het geloof van de christenen, die in die tijd veel te lijden hadden van onderdrukking. Daarom nam hij een ondertitel op die aangaf dat dit werk was bedoeld als een 'vrijwel volledige samenvatting van de vroomheid [*pietas*]' (Calvijn, 1536). Dit bewijst, dat Calvijns werk niet slechts een reeks theologische statements is, maar een narratief proces aangaande datgene, wat we nu als 'spiritualiteit' bestempelen. Dat wil niet zeggen, dat Calvijns werk een leidraad is voor geestelijke oefeningen of een boek met voorschriften over wat iets tot een spirituele traditie maakt. Wel kan de *Institutio* beschouwd worden als een theologisch ontwerp van grote betekenis, dat de grondslag is geworden van verschillende vormen van spiritualiteit, die uiteindelijk allemaal claimen een Calvinistische spiritualiteit of Calvinistische spiritualiteit te zijn.

Deze dissertatie heeft de bedoeling zulke vormen van spiritualiteit te bestuderen. Omdat de theologie van Calvijn gewoonlijk wordt aangeduid als reformatorische theologie, kan het type spiritualiteit, dat het Calvinisme als kenmerk heeft, ook aangeduid worden als reformatorische spiritualiteit. Dit proefschrift is een studie over de reformatorische spiritualiteit die ontstond op Midden-Java, Indonesië, binnen een kerkelijke denominatie die GKJ (*Gereja-Gereja Kristen Jawa*) wordt genoemd. Het resultaat van dit onderzoek geschiedt in vier stappen. Allereerst poogt deze dissertatie de kern van de reformatorische spiritualiteit te definiëren. Vervolgens wordt geprobeerd de grote thema's van deze reformatorische spiritualiteit te schetsen. Ten derde wil deze studie de ontwikkeling van deze reformatorische spiritualiteit gedurende de negentiende eeuw op Java beschrijven. Dat was de tijd waarin de evangelieverkondiging aan Javanen in Midden-Java ter hand werd genomen, wat uiteindelijk de historische achtergrond werd van het ontstaan van de GKJ. Tenslotte wil dit proefschrift het karakter evalueren van de reformatorische spiritualiteit van de huidige GKJ door aandacht te schenken aan het streven van deze denominatie om een eigen geloofsbelijdenis te formuleren, die bekend is geworden als PPAG (*Pokok-pokok ajaran Gereja*).

De eerste stap vindt plaats in Hoofdstuk I. Hier wordt reformatorische spiritualiteit gedefinieerd als—zoals genoemd door Sandra Schneiders (1989, 679) —geloof dat 'geleefde ervaring' wordt, geloof dat elke dag geleefd/beleefd wordt. We laten hier zien hoe spiritualiteit in deze zin 'geleefde ervaring' werd voor de mensen ten tijde van de Reformatie. Wel moet erkend worden, dat zo'n geleefde ervaring in principe bestond in brede kringen van de Reformatie, dus bij Lutheranen, Calvinisten, Anabaptisten (zowel de radicalen onder hen als de gematigden) en Anglicanen. Niettemin kreeg deze vorm van geleefde ervaring een eigen kleur in Calvinistische kringen onder de naam reformatorische spiritualiteit. In onze

studie richt het onderzoek zich specifiek op die Calvinisten in Nederland, die behoorden tot de *Gereformeerde/Hervormde Kerk*. De discussie over reformatorische spiritualiteit krijgt zo dus een specifiek karakter, namelijk: de geleefde ervaring als het wezen van het reformatorische geloof zowel in het persoonlijke als ook in het sociale domein, met name in die reeks gebeurtenissen, die uiteindelijk de geschiedenis van het Christendom in Nederland vorm gaven voordat het naar Java kwam.

149

De tweede stap geschiedt in Hoofdstuk II. Hier wordt de reformatorische spiritualiteit geschetst als de samenhang van vier met elkaar verbonden theologische thema's, te weten ecclesiologie, sacramentologie, diakonaat en vroomheid. Deze vier thema's vertegenwoordigen een theologisch discours aangaande de wijze, waarop God wordt beleefd in de wereld; de ervaring van transcendentie in een gebroken werkelijkheid; het streven van de mens om kaders te vormen voor een dienst van Godswege; en de pogingen van de mens om zich als persoon te wijden aan God en de naaste. Deze dissertatie gaat uit van de hypothese, dat de reformatorische spiritualiteit het wezen van de beleefde ervaring vormt, waarover het in de genoemde thema's handelt. Het gaat in de reformatorische spiritualiteit over de vraag, hoe mensen de kerk ervaren—zowel de universele kerk als de plaatselijke -, hoe men fysiek, maar door middel van het geloof, in aanraking komt met het goddelijke via de dienst van de sacramenten, uitgevoerd door ambtelijk erkende bedienaren, en hoe God ervaren wordt via het ontwikkelen van een authentieke vroomheidspraxis.

De derde stap vinden we in Hoofdstuk III. Hier wordt de reformatorische spiritualiteit beschreven als het innerlijk aspect van de evangelisatie van Java. Deze spiritualiteit activeerde de motivatie van hen, die bij deze evangelisatie betrokken waren, zowel Europeanen als Javanen. Voor de Europeanen had de reformatorische spiritualiteit zijn wortels in de zestiende eeuw en was ze gekleurd door de strijd van de gelovigen om de vrijheid van geweten in het publieke domein te verdedigen via een geloofsbelijdenis. De Javanen ervoeren die spiritualiteit ook wel, maar gebruikten er een andere terminologie voor. De Javaanse christenen hadden zowel te maken met de eigen, vaak nog Nederlandse kerkelijke functionarissen als ook met de zendingsinstanties in Nederland. Tussen hen bestond vaak een sociale kloof. Uiteindelijk ontstond op Java een gereformeerde spiritualiteit als geleefde ervaring in een vorm die hun authenticiteit als christenen uitdrukte op lokale culturele wijze, die men zeker niet zag als van een lager niveau dan de traditie en cultuur van christelijk Nederland. Dat hier spanningen rezen zal duidelijk zijn. Deze controverse was nauwelijks beëindigd toen de Tweede Wereldoorlog uitbarstte, die resulteerde in de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië en van de Javaanse kerk, die vervolgens GKJ genoemd zou worden.

In Hoofdstuk IV zetten we een vierde stap. Hier wordt de reformatorische spiritualiteit beschreven als een fenomeen van de GKJ na de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië. In dit tijdperk maakte de GKJ drie fases door: allereerst de fase vlak na de losmaking van de Nederlandse zending; vervolgens een fase in de schaduw van het bewind van president Sukarno en tenslotte een fase tijdens het regime van president Soeharto. In elk van deze fases kan de spiritualiteit van de GKJ worden beschreven als een poging van gelovige christenen om stap voor stap voort te gaan op de weg van afhankelijkheid naar onafhankelijkheid. Nadat men die onafhankelijkheid had verworven, ontstond een profetische geestdrift, die gestalte kreeg in het ontstaan van de zogenaamde PPAG (*Pokok-pokok Ajaran Gereja*, 'Hoofdzaken van de leer van de kerk'), die beschouwd wordt als de geloofsbelijdenis van de GKJ. De initiator van dit document was ds. Brotosemedi Wirjotenojo. In zijn persoon wordt tot uitdrukking gebracht, hoe Javaanse religiositeit, christelijke spiritualiteit en reformatorische traditie tot één geheel kunnen versmelten.

Tenslotte kan, bij wijze van conclusie, gezegd worden dat spiritualiteit inderdaad geloof is dat zich manifesteert in doorleefde ervaring. Daarom heeft spiritualiteit een door de geschiedenis gekleurd patroon, zoals uiteen wordt gezet in deze dissertatie over reformatorische spiritualiteit, die ook het gebied van de politiek en de cultuur raakt. Deze reformatorische spiritualiteit ontstond in het Europa van de zestiende eeuw, maar kon vervolgens in de twintigste eeuw ook wortel schieten en zich ontwikkelen op Java. Via deze spiritualiteit werd

150
het proces van assimilatie en inculturatie een theologisch aandachtsveld, dat voortdurend verhaalt van de aanwezigheid van God temidden van de gemeenschap van mensen. Deze situatie maakt duidelijk, dat de taak van contextualisatie van de theologie altijd een uitdaging zal vormen voor elke gelovige levenspraxis, waar dan ook, inclusief die van Javanen in Indonesië.